

Jørn Lund:

STATSSTYRING, MARKEDSMEKANISMER OG BRUGSBEHOV

Om låneordsproblemet: Forholdet mellem purisme og liberalisme i de nordiske sprog

1. Indledning

1.1. Afgrænsning

«Stod det til mig, blev engelsk fra i morgen indført som officielt andetsprog i Norge i stedet for nynorsk.»

Dette citat stammer fra et indlæg, holdt af direktør Gunnar Kværk, der var indbudt som foredragsholder i Norsk språknemnd 12/2 1965.

Et andet udgangspunkt leverer næste citat, der er dansk: «Med stængte øjne går vi ind i Fællesmarkedet, som vandrende mod en uafvendelig skæbne og lader det danske sprog visne bort. Alle sind er rettede mod syd, mod pengelige fordele, og ikke imod de kulturbånd, som knytter os til Nordens lande, ikke mod det fælles nordiske sprog.» Citatet stammer fra tidsskriftet 'Den danske Realskole 21.11.62'.

Det er ikke de nordiske nationalsprogs skæbne, der her skal behandles, men emnet er en underliggende præmis i mange diskussioner, ikke mindst om forholdet mellem liberalisme og purisme. Så selv om en del af fremstillingen i det følgende vil dreje sig om ordforrådet, vil der undertiden blive tegnet større cirkler om ordgrupper.

Ordnes liv, død og mulige genoplivelse vil først blive behandlet kort på et generelt plan og sat i forbindelse med menneskelige brugsbehov og herskende ideologier. Herefter anlægges der et historisk perspektiv med vægten lagt på dansk sprog, men med udblik til andre. Til sidst skal der knyttes nogle bemærkninger til

de nordiske landes aktuelle strategier over for den engelsk-sprogede, men kulturelt set overvejende nordamerikanske påvirkning, som store dele af verden, herunder Norden, er underlagt.

1.2. Ordimport

Nyord kan komme eller udvikles enkeltvis eller i stimer; oftest bæres de på en bølge, hvis retning er bestemt af de rådende strømninger eller vindretninger, for nu at knytte an til Kjell Venås's metafor fra 'Sprog i Norden' 1986 om de herskende vestenvinde efter 2. Verdenskrig. Sproghistorikerne har tidligt forstået at sætte specielt ordenes liv og død i forbindelse med den kulturelle og samfundsmæssige udvikling. Sprogplanlæggerne har undertiden udnyttet denne forståelse, konstruktivt eller offensivt, det sidste navnlig når de var ude i et sprogpolitisk ærinde.

Der er leksikalsk plænlægning, der bygger på en kombination af fundamentalistisk purisme eller 'mål-rens' og etymologisk orienteret ordavl – altså på en vekselvirkning mellem defensive og offensive aktiviteter; det kan være velbegrundet og i pagt med stærke kulturelle traditioner.

Men de fleste sprogsamfund kompromisser sig frem mellem forskellige strategier. Direkte lån, oversættelseslån, orddannelse på hjemlig grund samvirker i bestræbelsen på at gøre sproget skikket til at dække skiftende menneskelig behov. Og dette sidste må være sprogplanlægningens egentlige mening.

1.3 Behov

Optagelse af nye ord afspejler nye behov. Behovene kan være af overvejende praktisk eller psykologisk karakter. Det kan være manges behov – eller behovene kan findes hos afgrænsede grupper fx særlige erhvervsgrupper, fagfolk, bestemte aldersklasser, et af kønnene.

Det samme gælder selvfølgelig orddannelser på hjemlig grund, med velkendte bestanddele, hvad enten de nu er gamle eller nyere i sproget; og behovene kan være af tvivlsom karakter: på omtrent samme tid fik dele af den danske, norske og svenske befolkning

åbenbart behov for at kunne betjene sig af et for mange i hvert fald negativt ladet ord, der ikke skelnede mellem 'indvandrere', 'gæste-arbejdere' og 'flygtninge', men som skelnede mellem folk fra Nordeuropa og så folk sydfra, der har taget ophold her. 'Perkere' kom de til at hedde på dansk, 'pakkis' på norsk og 'svartskalle' på svensk. Behovet er forstemmende, men sproget afspejler også eksistensen af den slags.

Ordene dannes ikke og fyger ikke over hegnet uden grund. Det er selvfølgelig for de fleste af os fagfolk, men i den offentlige sprogdebat og i en del af den faglige møder man den eksplicit eller implicit fremsatte opfattelse, at nyord er en slags baciller eller virus, der angriber sprogets organisme. Danskernes immunforsvar hævdes at være ringere end fx islændingenes.

Metaforer fra medicinens, miljøbekæmpelsens og modens verden er dominerende. Men vil man med held drive sprogplanlægning i overensstemmelse med sprogpoltiske mål, må man forstå, hvilke behov og hvilke menneskers behov hver enkelt nydannelse i sproget er udtryk for.

Det er min opfattelse, at de ord, der ingen konkurrenter har, fordi de kommer ind samtidig med et nyt begreb eller en ny genstand, eller en ny proces osv., ikke møder den samme modstand som dem, der kan opfattes som overflødige, hvad meget få ord i parentes bemærket er. Kristendommens gloser ('kirke, præst' osv.) har vel virket som nødvendige nydannelser hos dem, der tilsluttede sig denne trosretning. 'Handskemager, købmand, bartskeerer, borger, isenkræmmer og klejnsmed' har vel også fundet anvendelse uden at møde modstand, i takt med at man stiftede bekendtskab med disse nye professioner.

En nydannelse som 'Sovjetunionen' støder heller ikke på aktiv modstand, da ordet lanceres, for enhver iagttager ved, at der er tale om en ny statsdannelse. Noget andet er så, at sprogbrugen kan have svært ved at følge med virkeligheden, for længe holder ordet 'Rusland' sig som alternativ betegnelse, og ordet 'russer' er først i nyere tid blev trængt af 'sovjetborger' – måske så sent, at virkeligheden igen har overhalet ordet.

Men hvis der på forholdsvis kort tid kommer bølger af ord, hvis nødvendighed ikke virker indlysende, og som kan mistænkes for kun

at tilfredsstille enkelte sprogbrugergrupperes psykologiske behov, så melder modstanden sig.

1.4 Periferifunktioner

Undertiden bliver behovene for egnede betegnelser underordnet stærkere virkende kræfter, idet ordstoffet skal varetage, hvad vi i hvert fald semantisk må kalde periferifunktioner: at være symbol på et fællesskab mellem mennesker i et sprogsamfund.

Behovet for at markere regional, social og national suverænitet kan i kortere eller længere perioder have så stærk sprogpolitisk gennemslagskraft, at det får betydning for sprogplanlægningen. Der kan være tale om både offensive, imperialistiske markeringer og defensive, protektionistiske strategier.

Undertiden har på vore breddegrader et nationalt motiv været camoufleret som et nordisk motiv, undertiden *er* der tale om skandinavistiske bevægelser.

2. 1600-tallet

I det følgende vil jeg kort trække nogle linier op fra den ældre danske sproghistorie, der beklageligvis er vævet sammen med en del af den norske, færøske og islandske, og som i unionstiden stod i fare for at knytte sig også til den svenske. Derfor kan det nordiske perspektiv fastholdes, selv om det belyses med fokus på danske forhold.

I 1600-tallet ser de mænd, der ræsonnerer over det danske sprog, deres opgave som rent national; de fleste har som hovedansvar at påvise, at sproget hér er brugbart eller kan gøres anvendeligt til skriftsproglige formål på linje med de mere elaborerede kultursprog hebraisk, græsk, latin, fransk og tysk. Mange af dem argumenterer naturligt nok for dansken – på latin.

Det gælder fx Hans Mikkelsen Ravn, der i sin fortale til 'Ex Rhytmologia Danica msc. Epitome Brevissima' 1649 efter tysk mønster foreslår oprettet et frugtbringende selskab til forsvar navnlig mod de franske gloser. Målet er til efterkommerne at kunne

overlevere et sprog, der er 'rent, strålende, særpræget, uantastet, fornemt og rigt'.

Man bemærker, at det er de franske lån, der er i fokus – sikkert fordi de er kommet ind stimevis og inden for visse ordsfærer kun i bestemte socialt afgrænsede grupper. Peder Syv (1631–1702), der ikke principielt er purist, kalder dem 'Frandsoser' og stiller op med konstruktive mødforslag i sine betænkninger om det cimbriske sprog (1663). Hvorfor sige 'revengere' for 'hævne', 'Standar(d)' for 'fane', 'travaillere' for 'arbejde' og 'retererere' for 'tage flugten'?

Tysk opfatter man ikke som en trussel, tværtimod henter man både i 1600-tallet og 1700-tallet inspiration i tysk purisme. Det kan måske undre, for reelt var den fransksproglige påvirkning ikke nogen trussel mod dansk; men de skrivende var få og mange af dem kulturelt frankofile. Det gjaldt formodentlig i højere grad adelen end de lærde. Heri ligger måske forklaringen på sprogfolkernes animositet.

Som eksempel på et stærkt fransksprogligt præg kan tages adelsmanden Johan Monrads selvbiografi. Monrad levede fra 1638 til 1692:

«--jeg kunde dog nogenlediss fournere til dend agreable Conversation; agreable maa jeg well sige, thi jeg remarquerede i ald Jomfru Mette Sophia Krabbess discours den Gudss Frygt, den Dyd, dend innocence, dend esprit och Høflighed, att jeg i Sandhed motte høre dett an med Forundring. Hindis Person och taille syntis mig dend alleravantiageuseste af alle de, jeg hafde seett, hindis Maneer att klæde sig paa saa rijg och saa well choiseret----- »

Et modstykke til denne fremstillingsform udgør næste citat fra Caspar P. Rothes (1724–1784) pjece: 'Hr. B***s Forslag om det danske Sprogs Indførsel udi Frankerige', 1755:

«*C'est un virkelig Fornøielse, de hielpe, en quelque Maade, à Berømmelsen de sa Patrie. Je suis si forud indtaget de vos sande Fortienester, que je me lover d'avance, que Vous Jugerez i Medhold de mes Vues.*»

Dette sprog, der præsenteres for Det Franske Akademi, kaldes det nye og forbedrede fransk. Hensigten var at lade den fingerede pjeceforfatter hr. B. efter et ophold i Danmark vende tilbage til Frankrig med den hensigt at overbevise franskmændene om det nødvendige i at optage danske låneord. (Pseudonymet hr. B. skulle bringe læserne til at tænke på kritikeren Beaumelles, redaktør af *La Spectatrice Danoise*.)

Rothe gengiver så teksten i dansk oversættelse således:

«Det er altid en *reel Plaisir* paa nogen *Manneer* at kunde *contribuere* noget til sit Fædernelands *Gloire*. Jeg er saa *prævenet* af deres *veritable Meriter*, at jeg forud tør *promittere* mig, de skal dømmes *favorablement* om mine Absigter.»

Irøien er tyk, men som anført: der var ikke tale om nogen fransk trussel mod det danske sprog. I Sverige var noget sådant vel heller ikke tilfældet, men dér var påvirkningen større, der boede et ikke ringe antal franske indvandrere i landet, og moderne svensk har stadig flere vidnesbyrd om periodens orientering.

Derimod kunne i det mindste det danske sprogsamfund føle sig under stærkere pres fra tysk; men man betjente sig gerne af tyske låneord og tyskinspirerede dannelser. Dansk purisme kunne ikke have undværet dét, som N.M.Petersen kaldte «tyske rekrutter i dansk uniform»: de mange oversættelseslån fra tysk.

3. 1700-tallet

3.1. J. S. Sneedorff

1700-tallets danske purismedebat er præget af velkendte skikkelser som Ludvig Holberg og Sorø-folkene omkring midten af århundredet. Holberg forbeholdt sig ret til at anvende fremmed ordstof, når han havde behov for det, og puristiske påhit var ham en vederstyggelighed. Også han producerede konstruerede tekster for at raillere over fænomenet.

Men i praksis lod han sig påvirke, og med sin tro på oplysningens nødvendighed og sin lyst til at påvirke ikke kun de lærde, måtte

der i det puristiske projekt være fristende pædagogiske argumenter, også for en internationalt orienteret litteratur.

Holberg gav sig ikke i kast med et omfattende ordmageri; når han under sproglig revision af sine arbejder foretog udskiftninger af fremmedord, valgte han helst etablerede hjemlige gloser og vendinger; men der findes da nydannelser, fx 'Haarkløverie' (for Subtilitet) og 'Trøste-taler' (for Condolencer).

Blandt Holbergs favoriter var den unge Jens Schelderup Sneedorff (1724-1764), udgiver af bl.a. 'Den patriotiske Tilskuer', det forsinkede danske modspil til 'The Spectator' og 'The Tatler', et organ sammenligneligt med 'Den svenska Argus'. Målet er at bringe mennesker til at ræsonnere over samfunds-anliggender, praktiske, politiske såvel som mere utopiske og teoretiske. En forudsætning var et sprog, som kunne forstås ikke kun af de lærde; et redskab var dannelsen af tilgængelige ord og, her uden for dagsordenen, etablering af en syntaks med franske og engelske forbilleder.

Sneedorff var ikke konstruktøren, den opfindsomme ordmager med uventede dannelser fra sit værksted. Han var heller ikke rekonstruktøren, der ville forarbejde elementer med sproglig indfødsret, om fornødent vække dem til live igen. Han var stilisten med smag, dannelse og udblik. Og de ord, som han fremmede ved at tage dem i brug, vidner om gehør; en del af dem lever endnu, ord som 'lidenskab, genstand, beundring, duft, smag' og 'fordom'. Men vurderingen af nyord bliver ofte præget af bagklogskab. Ord der slår an, virker som regel naturlige og rigtige; de andre latterlige eller -konstruerede.

Henrik Galberg Jacobsen har under sine studier i dansk purisme kun fundet et enkelt sted hos Sneedorff (fra 'Den patriotiske Tilskuer' 1761), der har sprogsandinaviske perspektiver. Til gengæld er det interessant:

Sprogets Almindelighed er af alle Midler det beqvemmeste til at oppvække en Nation, og give den en friere og mere uindskrenket Tænkemaade. Intet Ønske kunde derfor være mere patriotisk, end om det var mueligt, at give Nationen et Sprog, der var saa almindeligt, som det Franske og Tydske. Ved Forandringen i Religionen havde det maaskee ikke været

vanskeligere at indføre det Høitydske her i Landet, end det var i Neder-Saxen, hvor Mængden taler et Sprog, som næsten er ligesaa adskilt fra det Høitydske som vores. Men da dette ikke mere er mueligt, ønskede jeg til de Nordiske Nationers Ære, at vi kunde finde saadant et Middel til at forene det Danske og Svenske Sprog, at Indbyggerne i de tre Riger udgiorde kuns et Selskab i Henseende til Videnskaberne. Hvor store Fordele kunde ikke baade Sproget og Videnskaberne vente sig ved saadan en Forening, og skulde det ikke være Umagen værd, at de, som arbeide i begge Nationers Sprog og Historie, gave os en Fortegnelse af de Ord og Egenskaber, som adskille begge sprogene, tilligemed et Forslag, hvorledes det ene Sprog kunde uden at tabe noget lenpe sig efter det andet, og berige sig med dets Overflødighed? Mig synes, at næst et oprigtigt og bestandigt Venskab imellem begge Nationer, som er grundet på fælleds Fordele, kunde der ikke optænkes noget, som var beqvemmere til at sette dem i Ligevægt med andre slebne Folk.

Regionens prestige skal hævdes, formodentlig både til indvortes og udvortes brug; skriftstedet er en sprogpolitisk erklæring, men den er ikke ledsaget af konkrete eksempler. Det skal understreges, at Sneedorff og hans kreds ikke primært arbejdede ud fra nationale eller skandinaviske motiver. De havde sekundær status.

Naturligvis mødte Sneedorff og hans ligesindede modstand, bl.a. fra Charlotte Dorothea Biehl (1731-1788), men det skal erindres, at de prægede sproget varigt. Både dansk-norsk og svensk brugsprosa blev skabt i forlængelse af bestræbelserne i midten af 1700-tallet. Der var ikke tale om koordinerede bestræbelser, men om påvirkninger og strømninger, der prægede de to områder nogenlunde samtidig.

Lutherdommen havde gjort kristendommen til også et sprogligt anliggende for større dele af menigheden; de praktiske oplysningsfolk i 1700-tallet ville vise, med Henrik Galberg Jacobsens formulering, «at det kunne lade sig gøre at filosofere på modersmålet». Ordene er møntet på de tyske oplysningsfilosoffer Chr. Wolff og J. Chr. Gottsched, hvis tanker blev oversat i 1740'erne – med danske termer,

der ses som nedslag i Frederik Christian Eilschouvs (1725–1750) afløsningsordliste i disputatsen 'Cogitationes etc' 1747, disputatsen, der i dansk oversættelse hedder 'Betænkninger over undervisning i videnskaberne på modersmålet med en prøve på en kunstordbog på modersmålet'. Eilschouv vil ikke genoplive gamle ord, men skabe nye ved afledning og sammensætning. I praksis henter han og andre mønstre hertil i tysk, således at vi i dag ofte vil knytte betegnelsen 'oversættelseslån' til nydannelserne.

Det ses heraf, at 1700-tallets purister i første række var pædagoger, i anden række sprogpatrioter. Sproget var et middel, ikke et mål i sig selv eller blot et symbol. De ville forstås, betegnelserne skulle være mere gennemskuelige end de romanske og klassiske fremmedord kunne være for en udvidet læserkreds.

Men reelt er der vel tale om, at man erstatter en åbenlys fremmedsproglig påvirkning med en skjult. Den eksplicite er romansk, den implicite tysk. Vi kender tilsvarende mekanismer i dag: i nogle sprogsamfund må et ord undertiden gerne komme udefra, det må bare ikke se sådan ud.

3.2 Frem mod 1800-tallet

Det kunne vel kun gå an, så længe den tyske indflydelse ikke var lagt for had. På det punkt skete der i Danmark-Norge et skred i slutningen af 1700-tallet, kulminerende med Struensees henrettelse, indførelsen af indfødsretten, etableringen af faget dansk i latinskolen 1775, i stort og småt – herunder fremkomsten af den første dansk-sprogede statskalender. De dannede i København var nok endnu nogle årtier gennemgående funktionelt tosprogede og væsentligt sikrere i tysk end deres modstykker i dag er i engelsk, men ideologien skiftede, det antityske, det nordiske og det nationalromantiske udviklede en sprogkultur, der gjorde 1700-tallets bestræbelser til fortid.

Heller ikke monarkerne kunne længere fastholde tysk som officielt hofsprog. Det var det blevet i Chr. Vs tid, og samme status havde højtysk under Fr. IV, Chr. VI, Fr. V og Chr. VII. De kunne principielt føle sig som fuldgode danske konger, fordi sammenhængen mellem sprog og national identitet var anderledes beskaffen, end den

senere blev.

På Færøerne var sprogets vilkår naturligvis anderledes; men også dér kendte man til en sameksistens mellem to sprog, der ikke var uproblematisk. Samtidig med omslaget i Danmark stillede Jens Chr. Svabo i 1770-erne en meget professionel diagnose om det færøske sprogs status og muligheder. Han gør sig forskellige muligheder klar. Man kan gå over til dansk, der har vundet et vist fodfæste. Man kan vende sig mod norsk; det er der sproghistoriske argumenter for; men valgte man at søge tilbage, måtte man have hjælp også i den gamle islandske litteratur, og det kunne give problemer af forskellig art. Svabo gør nu det, at han opsamler hvad han kalder ruinerne af det færøske sprog, som det er. Om ikke andet kan det stå som et historisk vidnesbyrd.

Men det fik praktisk betydning. For henved 100 år siden blev et rekonstruktions- og udviklingsarbejde sat i værk, og det hentede energi i de mellemliggende års nationalromantiske ideer om sammenhængen mellem sprog og national, folkelig identitet.

Nationalromantikken fik afgørende betydning for sprogplanlægningen, og lad os i forbifarten holde fast i den kendsgerning, at den stadig lever og har et fast greb om mange, både sprogfolk og andre. Bevægelsen var ikke blot en litterær strømning, den prægede også tænkning og forskning inden for naturvidenskaberne.

4. 1800-tallet

4.1. *Naturvidenskab, terminologi og skandinavisme*

H. C. Ørsted (1777-1851) kunne konstatere, at «Folkebevidstheden er vognet rundt om i hele Europa. Hvert folk vil hævde sit Sprog.» Som dansk naturvidenskabsmand ville han medvirke til, at hans sprog blev gjort dueligt, så det kunne rumme de nye naturvidenskabelige erkendelser. Bag hans produktive arbejde med terminologi lå den opfattelse, at de eksisterende betegnelser ofte var ufuldkomne eller ligefrem misvisende og af saglige grunde måtte ændres. Dette kunne ske på nationalsproget. Hjemlige konstruktioner kunne slå an, det havde han lært af dansk og tysk purisme. Som videnskabsmand var

man forpligtet til at gøre sine resultater til en del af den folkelige dannelse. Der var altså både faglige, sproglige og pædagogiske argumenter bag skabelsen af de ca. 2.000 ord, der knytter sig til H.C.Ørsteds navn.

En del af dem blev fremlagt i lærebogen 'Videnskaben om Naturens almindelige Love. I' 1809. I 1812/1813 henvender han sig til Det kgl. danske Videnskabernes Selskab med et forslag til nye navne i kemien, idet han ekspliciterer sine principper.

Ordene skal være sande, ikke indgive falske forestillinger (som fx betegnelsen 'halvsyre').

De skal betegne, ikke beskrive.

Usammensatte stoffer må ikke have sammensatte navne.

Ordene skal være «frugtbare», dvs. tilgængelige for afledning og sammensætning.

Ordene skal være lette at udtale.

Ordene skal kunne bøjes i overensstemmelse med nationalsprogets almindelige regler.

Ørsteds sproglige nydannelser omfattede navnlig naturvidenskabelige emner, men også andre sfærer blev berørt. Spændvidden i de ørstedske dannelser fremgår af nedenstående eksempler, af hvilke enkelte har nordisk forbillede:

Aandedrætsorgan, *Aartidsvind* (i stedet for 'Passat'), *alkundig* (efter islandsk), *Benegenhed* (efter svensk, der har det fra tysk), *Brint* (efter 'brænde'), *Brugskunst* (modstykke til 'Skjønhedskunst'), *Evne* (i st. f. 'Materie', efter svensk og nordisk), *Flerhed*, *fordampe* (efter tysk), *Fædrelandskhed* (i st. for 'Patriotisme'), *Ildsjæl*, *Ilt* (i stedet for 'Oxygen' og det misvisende 'Surstof'), *Klangbund* (i st. f. 'Resonans'), *Modstandskraft*, *Retstavning* (efter svensk), *Rumfang* (i st. f. 'Volumen'), *Slutværk* ('Resultat'), *Tankeeksperiment*, *Vittighedspil*, *Vægtfylde*.

I 1840 skrev Ørsted i anledning af et naturforsker møde: «Endnu mere omfattende ere de Forbedringer, vi kunne tilveiebringe i vore Sprog, ved at det ene tilegner sig endeel af det andets Ordforraad.

Udsprungen af den samme Rod, kan det ene, i mange Tilfælde let og hensigtssvarende beriges af det andet. Hermed er allerede i de sidste Halvhundredaar skeet en lykkelig Begyndelse. Det danske har optaget mange heldige Ord af det Svenske; jeg tør, uagtet min flittige Læsning i det Svenske, ikke med fuld Vished sige, om noget lignende er skeet fra svensk Side; men jeg har dog den Formodning. Iblandt de fleste Midler, som kunne fremme denne gensidige Berigelse, ville vore Forsamlinger ogsaa indtage deres Plads, og vist ingen ringe; thi Naturvidenskabens mægtige Udvikling tager ogsaa Sproget kraftigt i Beslag.»

Ørsted går så vidt som at foreslå udtalen bøjet i dén retning som de nordiske sprogs «fælles Charakter og Udviklingslove meest synes at tale for». Så langt var ingen sandsynligvis gået før Ørsted.

Det følger af hans nordiske enhedsbestræbelser, at han måtte tage afstand fra den spirende norske frigørelse fra dansk skriftsprog. I de efterladte skrifter står at læse: «virke vi i sand Overensstemmelse, ville vi være istand til at udgjøre en Stormagt i Sprogverdenen. De Nordmænd, som ret udtrykkeligt lægge Vind paa at gjøre deres Sprog saa forskjelligt fra vort som muligt, handle i en for deres Folk skadelig Aand. Det Danske er ogsaa Norsk. Norske Mænd have kraftigt medvirket til dets Uddannelse.»

4.2 Antityske bevægelser

I forbindelse med træfningerne med tyskerne senere hen i forrige århundrede opstår der ikke alene stærke sprogsandinaviske bevægelser, men ligefrem anti-tyske puristiske tendenser i Danmark. Ord som 'bundsforvandt, gemyt, geråde, gedigen' fortrænges helt eller delvis, tyske præfixer søges undgået, Geburtsdag fortrænges af 'fødselsdag', og Otto Jespersen mener også der ligger antityske bestræbelser bag den kendsgerning, at f-udtalen erstattes af en v-udtale i 'viol, violet, violin, vesperkost' m.fl.; også «øj»-udtalen fortrænges af «øv» eller «eu» i 'neutral, farmaceut' osv. Han skriver i artiklen 'Sprogøgt' fra 1902: «Det er ganske betegnende, at nordmændene, hvis tyskehad ikke er så stærkt som vores, har beholdt den gamle danske (=tyske) udtale i disse to tilfælde.»

4.3 Nordisk purisme

I Norge er man naturligvis mest optaget af det overordnede spørgsmål: frigørelsen fra dansk skriftsprog. Men overvejelser som den leksikalske side af sagen har en prominent plads. Wergeland mente, at det ganske enkelt var hovedsagen. Ordene skulle hentes i dialekter, i ældre sprogtrin og ved konstruktioner på hjemlig grund. Kjell Venås anfører i 'Sprog i Norden' 1985, at han også ville en række indlånte suffikser til livs, og i farten kom han til at inddrage det nordiske -skab.

Inden for begge mål i Norge blev orddannelsesspørgsmål centrale. Aasen og Vinje bidrog inden for landsmålet, Knud Knudsen inden for fornorskingsprogrammet. Sidstnævnte brød sig heller ikke om tyske afledningsendelser og var optaget af at indføre -nad og -leik. Antitysk var han, og han lagde vægt på at demonstrere, hvor dybt i sproget den tyske påvirkning gik. Senere har Seip, også ifølge Venås, fundet frem til, at ca. 40 procent af ordene i dagligsproget kommer fra plattysk. – Men det fremgår af programmet, at andre tager sig af netop disse forhold.

Svenskeren Victor Rydberg skabte ordet 'dryfta' til erstatning af 'diskutera', 'dödsbo' i stedet for 'stärbhus', 'flertal' i stedet for 'majoritet', 'ordskatt' i stedet for 'ordforråd'. Flere af hans dannelser har paralleller i de øvrige nordiske sprog.

På Færøerne hentede V.U. Hammershaimb støtte i islandsk sprogpolitik og tradition, fandt ord og orddannelsesinspiration i islandsk, men arbejdede naturligvis primært med sit eget stof: genoplivningen af gamle ord, udviklingen af nye betydninger til ældre ordstof, af nye sammensætninger osv.

Jakob Jakobsen var i sit udgangspunkt skeptisk over for den form for ordavl. Han var som barn af sin tid i slutningen af 1800-tallet præget af opfattelsen af sproget som en levende organisme, der følger sine egne love. «Sprogudvikling foregaar mekanisk, ikke forsættlig». Men i realiteten skabte han selv en hel del nyord, ligesom senere sprogfolk som Chr. Matras og Jóhan Hendrik W.Poulsen.

Selv i Danmark var den konstruktive energi imponerende et godt stykke ind i 1800-tallet. Den Ørsted-inspirerede, men ikke nær så musikalske Hannibal Peter Selmer er blevet, ja undskyld ordene lige

her, herostratisk berømt, ikke mindst for sin publikation 'Om de i det danske Sprog forekommende danske Ord, samt Tyskagtigheder, andre Ufuldkommenheder, Sprog og Retskrivningsfejl I-II 1861.

Selmer vil naturligvis udskifte gloser som 'bøs, gevækst, forkert' og 'forloren'; det har andre villet. Hans særlige berømmelse knytter sig til ændringsforslagene, der viser, at han ikke har skrevet sig Ørsteds anvisninger bag øret: at ordene skal betegne, ikke beskrive. 'Monomani' foreslår ændret til 'enkeltgalskab', 'døgenigt' til 'intetduer', 'diarre' til 'rendeliv', 'apoteker' til 'sundhedsholder', 'cølibat' til 'ægteløsstand'. En 'stud. theol.' skal være 'gudsvidenskabelig vindpælægger'.

Lucianus Kofod udsendte 1866 i Sverige 'Om Nordens sproglige enhed'. Han vil nå målet ved at fordrive fremmedord i ét nordisk sprog, hvis der i et andet er et hjemligt. Svensk 'ängc, trevlig' og 'tvål' skal eksempelvis erstatte dansk 'damp, gemytlig' og 'sæbe', og dansk 'omtrent' skal erstatte svensk 'ungefähr'. Dialektord kan optages og gamle uddøde gloser genbruges, fx 'måg' (en mandlig slægtning) og 'vild' (partiskhed). Endelig skal man kombinere sig frem gennem hjemlige orddannelsesstyper.

Georg Brandes var en moderat sprogrenser, og flere fulgte ham. Peter Skautrup har i Det danske Sprogs Historie redegjort herfor. På hans tid indgik Danmark, Norge og Sverige i ét kulturelt kredsløb, hvor det drejede sig om det, man senere kaldte finkulturen. Norden udgjorde et indre marked for malere, komponister og litterater, og man var gennemgående optaget af at fastholde enheden, på tværs af sprogskel. Det betød også, at man var villig til at ofre nogle af separatismene på det nordiske alter.

Brandes var en forsigtig purist; tyskerne havde efter hans opfattelse aflejret mange græsselige former, fx ordet 'forfatter' og 'gemytlliv', som han gjorde til 'Følelsesliv'. Da han i 1899 skal tilrettelægge en samlet udgave af sine skrifter, udskifter en lang række fremmedord. Om Bjørnson skrev han oprindeligt, at denne digter 'besidder en stor Sangvinikers hele uovervindelige Optimisme'. Det bliver til 'et stort Brushoveds hele uovervindelige Gladsyn'. 'Applaudere' bliver til 'bifalde', 'Recensent' til 'Anmelder', 'Sujet' til 'Æmne', 'Begejstring' til 'Ildhu'. Ingen af disse ord var originale

dannelser. Det var derimod 'bedsteborgerlig', 'fornuftægteskab', 'læsekreds', 'samhørighed' og 'mørkemand'.

5. Det 20. århundrede

5.1. Jespersen

Otto Jespersen, dette århundredes betydeligste danske sprogforsker, har flere steder redegjort for sit forhold til purismen. I en stedvis lidt manisk anmeldelse af 'Per Sprogvild's (dvs. juristen Ernst Møllers) 'Dansk Sprogavl, Tanker og Fantasier' (1901) kalder han sig 'Otto Sproggal' og viser sympati over for det konstruktive i Per Sprogvilds program, som ikke er båret af had til det fremmede, men af lysten til selv at avle ord efter rationelle principper, og han ser de sociale gevinster ved brugen af gennemskuelige ord og ord med mange 'tankeknytninger'. 'Paraply' og 'parasol' støtter hinanden ved at have identisk førsteled, men 'regnskærm' og 'solskærm' er bedre, fordi andetledet binder dem sammen, og førsteledet åbner for betydningen. Jespersen harcelerer over, at det sidstnævnte ordpar ikke har fået lov at slå igennem pga. antityske bestræbelser.

I det hele vil han ikke operere med en rent national argumentation. Han vil fx ikke stemple 'historie', 'natur' og 'betale' som udanske, blot fordi de ikke altid har eksisteret i sproget, og han ved naturligtvis, at der ikke blev mange ord tilbage, hvis man virkelig smøgede ærmerne op og gik på systematisk puristisk commando-raid i sproget.

Jespersen afslutter med dette credo: «Langt fra alle de ord, der i deres hjemstavn føles som ypperlige udtryk for tanken, er lige så gode for os, ganske simpelt fordi den sjælelig jordbund er en anden, så at ordet kommer til at stå rodløst og forladt; tanketrådenes fine spind knytter det ikke til andre ord, og dærigennem til begrebet. I samme grad som de allerede optagne ord er vanskelige at tumle med (svære at forstå, at huske, at udtale, at skrive, at bøje, at danne afledninger av), i samme grad bør man se at få dem bort og, om fornødent, avløse dem med ord, der bedre opfylder danske ords borgerpligt: bekvemt og sikkert at bringe tankebud fra mand til mand

her i landet. Og dermed bliver spørgsmålet endelig nasjonalt også i den forstand, at vi ved denne art sprogrensning fjerner en af de værste hindringer for folkeoplysning, avskaffer en af årsagerne til dumt klassehovmod og sletter et av de overflødige skel mellem folkets lag. Der er desværre nok av dem tilbage!»

Her sættes styringen af ordforrådet i en sjældent alsidig belysning, idet vi møder en kombination af semantiske, praktiske, sprogpsykologiske, sociale og nationale overvejelser.

Jespersens eget 'energetiske' udviklingssyn gjorde ham til tilhænger af specielt kortord: 'tyd' for 'betydning', 'husk' for 'erindring', 'samfat' for 'sammenfatning', 'lydnærme' for 'assimilation', og han syntes godt om englændernes kortord 'pub' (public-house), cab (cabriolet), bike (for bicycle) og 'phone' for 'telephone'.

5.2. 2. Verdenskrig

Den danske sprogrøgt i 1930erne og 1940erne er ypperligt beskrevet af Henrik Galberg Jacobsen, og jeg skal her blot trække de store linier op: Vi fik en usædvanligt bredt orienteret, næsten folkelig dansk sprogbevægelse, der arbejdede puristisk og konstruktivt på at etablere et skandinavisk modstykke til den truende germanisering. Den sproglige differentiering skulle afløses af en integration, hvert sprog skulle give afkald på separatismen, danskerne skulle fx suspendere klusilsvækkelsen og sige 'tape', 'late' og 'kake'. Målet var et åbent dansk som en port til det nordiske. I dag nøjes man med at drømme om en Karker Standard for dansk.

Karakteristisk nok var bevægelsen hurtigt glemt, og kort tid efter, at faren var drevet over, var den nærmest til grin. Omsorgen for modersmålet i Danmark har det som Holger Danske i Kronborgs kælder: Den vågner først, når der er fare på færde. Men endnu i 1948 var modviljen mod tysk så stor, at der efter mere end 60 års stillingskrig kunne gøres op med de store bogstaver i substantiverne, og det skandinaviske argument sikrede også bolle-å'et en plads i det danske alfabet. Sprogfolk og skolelærere havde længe ønsket disse ændringer, men praktiske og pædagogiske argumenter havde kun været nødvendige, men ikke tilstrækkelige argumenter. Overordnede nationale hensyn blev udslaggivende.

5.3 Efterkrigstiden. Nordiske strategier

Omkring Danmarks indmeldelse i EF fik vi igen en forsigtig debat om sprogets vilkår, men først i 80-erne er strategierne over for ord af fremmed oprindelse igen bragt i sammenhæng med debatten om sprogets overlevelse.

Men lad os igen udvide perspektivet til en række af de øvrige nordiske områder og se på forholdene her og nu.

Islændinge er de mest puristisk indstillede. Man laver afløsningsord i stedet for at optage nyt amerikansk og internationalt ordstof. Sprogsamfundets begrænsede størrelse (der er mindre end 300.000 islændinge) gør en sådan forsigtighed forståelig – og så er der en flere hundrede år gammel tradition for det. På islandsk hedder elektricitet 'rafmagn', datamaskine 'tölva', aids 'alnæmi' (modtagelighed for alt) eller 'eyðni', en telefax hedder 'símabréf', 'konserveringsmiddel' 'rotvarnarrefni' (=forrådnelsesværnemiddel), 'desinficere' hedder 'sótthreinsa' (=sotrense) og 'petroleum' 'steinolía' (=stenolje).

Islændingene mener at denne praksis hindrer forståelseskløfter mellem befolkningsgrupperne. Og princippet håndhæves med en energi, der kunne tyde på, at man er hårdt trængt.

I Dagens Nyheter 1/7 1990 fortæller den svenske sprogforsker Catarina Grünbaum fra et besøg på Island, at en restaurant i Keflavík havde kaldt sig 'Starlight', imod de islandske regler. Da sprogmanden Þórhallur Vilmundarson hører om det, ringer han til politiet. Ejeren fik en uges frist til at komme på et lovligt navn. Nu hedder stedet 'Glaumberg'. Men man er magtesløs over for udenlandsk ejede kæder som 'Kentucky fried Chicken' og 'Pizza Hut', og navne fra tiden før de skærpede regler kan man ikke forlange ændret. Så Hotel City hedder stadig Hotel City.

Færingers synes mere optaget af at begrænse den danske sprogpåvirkning end den engelske. Jóhan Hendrik Poulsen er særlig eksplicit; han skriver i 'Sprog i Norden' 1985, side 48: «færøsk sprogrøgts fornemste opgave har altid været at trække så tydelige grænser som muligt mellem færøsk og dansk». Og han fortsætter: «I denne stræben har man så slået de såkaldte internationale ord i hartkorn med de såkaldte danismer.»

Jóhan Hendrik Poulsen slutter: «Den fatalistiske darwinistiske betragtningsmåde, at sproget udviklede sig mekanisk, har fået et alvorligt skud for boven, siden det pludselig blev anstændigt at tale om «language planning» efter pres fra de mange nye stater, hvis sprog, der har ligget brak under koloniherrernes regime, nu kræver en hurtig og effektiv udrustning til at møde de krav, som en moderne verden stiller til dem. Nu er det ikke tid at afvente en mekanisk udvikling, der skal ske noget, og det skal gå stærkt. Nu er pludselig de indgreb, som f.eks. vi har gjort i sproget gennem 100 år, og som der er blevet ironiseret over fra forskellige sider, i pagt med nutiden – og fremtiden. Vi har ikke råd til at udlevere sprogets ve og vel til sælgere og hæsblæsende journalister. De kyndige, der kender sprogets anatomi, må give deres bidrag til sprogets røgt og ikke kun beskæftige sig med at registrere og beskrive.»

Det er rene ord for pengene og en holdning, der viser, at færøsk sprogplanlægning i hvert fald har haft held med at lægge afstand til takterne inden for dansk sprogoffentlighed. Om afstanden er lige så stor blandt færinger er så et andet spørgsmål.

En vilje til ikke passivt at følge sprogudviklingen ses også i Norsk språkråd. Man er på vagt over for tendenserne til amerikanisering af det norske sprog. Oliebranchens terminologi er som analyseret og reguleret, således at et domænetab kan undgås. Man ønsker «å sikre at norsk blir hovedspråk i virksomheten på norsk kontinentalsokkel». Og Språknytt er ved at svømme over af eksempler på misbrug af engelsk/amerikanske udtryk. Man foreslår oftere end Dansk Sprog-nævn afløsningsord, fx 'punktlys' i stedet for 'spotlight', 'klarmelding' i stedet for 'prompt', 'baggrunnsjournalistikk' i stedet for 'feature-journalistik', 'publikumskontakt' i stedet for 'public relation'. Den ny 'Aksjon for språklig miljøvern' har kunnet samle norske sprogfolk om en sag, hvilket i sig selv er en bedrift, der vil indskrive sig i sproghistorien. Om den også kan samle det norske folk i kampen mod de sproglige miljødelæggelser er et andet spørgsmål. Jeg tror, man få svært ved at rense sproget for fx 'fan, after shave, booke, boarding pass, disc-jockey, hat trick' til fordel for afløsningsordene 'tilhænger, bestille/reservere, ombordstigningskort, plateprater, trillingmål', fordi 'booke' og 'boardingpass' er bedre i den forstand, at de har at gøre med en internationalt orienteret transportsektor og

tilfredsstiller også praktiske formål, 'fan, disc jockey' tilfredsstiller psykologiske markeringsbehov inden for ungdomskulturen, og heller ikke 'trillingmål' spår jeg store chancer. Men dér må man alliere sig med repræsentanter for de forskellige faglige områder og de forskellige kulturer.

Også Svenska språknämnden har deltaget i kampanjer for svenske gloser i stedet for de 'svengelska'. Man fraråder 'deal', 'function', 'traffic' og 'support', man spørger på klistermærker 'Vad gör en trainee?', og man hævder på plakater, at 'Svenskan är rikare än du tror'.

I Dansk Sprognævn møder fremmedord indtil videre ingen principiel modstand, heller ikke de engelske. Tidligere forsøgte man sig undertiden med afløsningsord: 'spisevat' i stedet for 'candy floss', 'ventekjole' i stedet for 'svangerskabskjole', 'bredlærred, tenalder og tenåring' i stedet for 'wide screen, teen age og teen ager', 'husvogn' for 'campingvogn' og 'bæreplansbåd' for 'hydrofoilibåd', men forslagene er gennemgående ikke slået an. Dog har man haft held med dannelser som 'hørebrille' og 'formgivning' (ved siden af 'design').

Interesseforeningen 'Modersmål-Selskabet' er til gengæld gået til kamp mod amerikaniseringen og vil formodentlig kunne hente inspiration i den norske kampanje.

Der tegner sig for mig et principielt problem. Stirrer man sig blind på ordene, kan man måske overse det domænetab, der nok er en langt større trussel for de nordiske sprog. Engelsk vinder frem ikke kun som videnskabens, handelens og underholdningens *internationale* sprog, men i stigende grad på *nationale* domæner. Store nordiske virksomheder vælger engelsk som concernsprog, afhandlinger om nordiske forhold (herunder sproglige forhold) skrives på engelsk, biograf- og tv-reklamer er ofte engelsksprogede (mere end 50 procent i danske biografere), og en stor del af ungdommens musikkultur er engelsksproget. Dersom unge mennesker fratages muligheden for at optage engelske lån i deres modersmål til betegnelse af begreber og genstande, er muligheden for domænetab efter mit skøn større, end hvis man lader gruppesproget følge sine egne love. Et nationalsprog er måske mere konkurrencedygtigt, hvis det er åbent for påvirkning.

Principielt er jeg modstander af sproglig selvtilstrækkelighed og

isolationisme, af fundamentalistiske retninger inden for dansk sprogrøgt. Man skal efter min mening ikke udvikle nogen generelt snærende politik over for sproglig indflydelse fra et eller flere fremmedsprog under de vilkår, de på vore breddegrader store sprog har, men vurdere, hvad ord og ordgrupper har at byde på. Dækker de nye udtryksbehov, fordi de betegner nye emner, eller gør der sig andre forhold gældende? Det bør undersøges i hvert enkelt tilfælde. Efter min opfattelse ville en principiel forkastelse af fremmedord indebære et indholdsmæssigt og stilistisk tab

Det er derimod naturligt at ville begrænse de lån, der skyldes en kulturel påvirkning, man ud fra sine værdiforestillinger må betragte som uønsket. Skal det blive til andet end individuelle idiosynkrasier og animositeter, er det nødvendigt, at man samler sig om en kulturelt funderet sprogpolitik, at sprogplanlægningen tilrettelægges i overensstemmelse med sprogpolitikken, og at folket følger sprogplanlægningen. Det er ikke mindst det sidste, der vil skabe problemer i et land med en sprogkultur som den danske. Man må vedkende sig, at sprogpolitikken er en del af kultur- og samfundspolitikken, hvis man vil nå længere end til pletrensning, hvis man vil undgå symptom-bekæmpelse i stedet for sygdomsbekæmpelse, hvis man vil undgå kun at besejre skyggen i stedet for manden. Og man må gøre sig klart, at oversættelseslån i stedet for direkte lån kun holder de fremmede ord på afstand, ikke de fremmede begreber. Men de kan have klare pædagogiske fordele ved at være mere gennemskuelige.

6. Til aktuel overvejelse

6.1 Selektiv sprogrøgt

Efter min mening skal man i de centralnordiske sprog bedrive selektiv sprogrøgt, hvis man ønsker at begrænse antallet af direkte lån i fællessproget, altså uden for det egentlige fagsprog. Man må bygge på et samarbejde mellem på den ene side interesserede fagspecialister, der føler ansvar for formidling og fællessprog og på den anden side sprogfolk; en generel indsats mod lån af en bestemt type når sjældent sit mål. Det er for let, også i et historisk perspek-

tiv, at påvise at sprogene profiterer af at udveksle ord, at de nordiske sprog alle har modtaget kulturelle aflejringer, der har dækket nyopståede behov. Hermed er forbindelsen sluttet til overvejelserne i begyndelsen af dette indlæg: ord har det med at dække behov. Hvis behovene let kan dækkes ved brug af eksisterende ord eller ordkombinationer, eller hvis de nye ord blot tilgodeser afsenderens psykologiske behov på bekostning af modtagerens mulighed for at forstå, så kan sektorvis sprogrøgt efter min mening være velbegrundet. Som eksempel på en sådan vil jeg nævne det så vidt jeg forstår vellykkede projekt med norsk olieterminologi og et løbende dansk projekt inden for sundhedssektoren.

6.2 Et eksempel

Jeg har gjort nogle punktstudier i dansk lægeligt og lægevidenskabeligt sprog for at se, hvordan man inden for en enkelt og ikke uinteressant sektor stiller sig over for en terminologi, der i sin basis er klassisk sproglig, men som i dag forsynes med udtryk, der ofte får deres første betegnelse på engelsk. Metoden har været studier i det danske fagtidsskrift 'Ugeskrift for læger' gennem de sidste otte år, centreret omkring tidsskriftets faste rubrik 'Sproglige Noter' ved seniorredaktøren, professor, dr. med. Povl Riis.

Han synes, der skal stilles betingelser «før fremmedsproglige udtryk slippes løs i dansk uden videre». Det er ikke det fremmedsproglige begrebs eksistensberettigelse, han anfægter, men dets monopolstilling. Det besidder ikke naturnødvendigt større præcision, tværtimod kan tanken skærpes ved omsætningen til modersmålet. Hvis der for den faglige betragtning er tale om et tab af information, kan det danske og det fremmedsprogede udtryk til en begyndelse anvendes sideordnet.

6.2.1 Programmet

Som kompensation for den lidet udbyggede officielle sprogpolitik på de teknisk-naturvidenskabelige områder, har man villet udstikke retningslinier, der kunne danne modvægt til det, der kaldes 'bequemmelighedens tyranni':

Fagfolk af enhver art skal ifølge det eksplicite program bidrage til «at der stadig består sproglige forudsætninger for, at sproget dansk tjener et kulturelt og socialt fællesskab».

I praksis medvirker man til den faglige sprogleje ved en bevidst sproglig produktudvikling, der samler sig om overvejelser vedr. importkontrol og terminologi.

Rådgivningen er præget af en pragmatisk idealisme; idealismen har som fundament den opfattelse, at en fagmand med så vigtigt et anliggende som det lægelige har en forpligtelse til at formidle sin viden og gøre sig tilgængelig for andre. Endvidere er der tale om et overordnet kulturelt mål: at pleje det danske sprog som et bærende element i dansk kultur.

Det pragmatiske viser sig i respekten for etableret sprogbrug og i resignationen over for fast indarbejdede uvaner. Man erkender betydningen af hurtigt at etablere alternativer til nye fremmedord og drager ikke på korstog, når sprogbrugerne har besluttet sig.

Interessen samler sig om oversættelsesproblemer og dannelsen af oversættelseslån.

6.2.2 Oversættelser

Fuldstændig synonymi mellem ordene i to sprog er som bekendt ikke så almindeligt, som de fleste tror. Der skal træffes valg, og ofte omsættes der ikke til ord af dansk oprindelse, men til tidligere, nu mere etablerede lån.

'Denial' må oversættes til 'symptomfornægtelse', 'flushing-dosis' oversættes til 'udskylnings-dosis', 'kit', der betyder 'udstyr, grej', forsøges erstattet af 'prøve-sæt' eller 'sæt', 'sludge' bliver til 'slam' eller 'galdeslam'.

Oversættelse til ét tegn må ofte opgives. Det engelske 'coping' bliver til 'at klare sine problemer', og når begrebet skal substansiveres, går enheden tabt, hvis det fx bliver til 'overkommelsesevne'. I sådanne tilfælde appellerer Ugeskriftet ofte til sine læseseres opfindsomhed.

Den nærmeste danske oversættelse vil ofte være 'optaget', fordi den varetager andre funktioner. Gynækologer bruger ordet 'smear' om et cytologisk udstrygningspræparat; den danske rod 'smør' kan

ikke bruges. Ugeskriftet har foreslået 'udstrykningspræparat', men det er så tungt, at det næppe er konkurrencedygtigt.

Som nævnt har læserne mulighed for at deltage i aktiviteterne; Det fører nu ikke altid til lette og overskuelige løsninger. Da det fx i 1982 kom på tale at omsætte det engelske begreb 'imaging' til dansk, blev mange forslag taget op til overvejelse. Begrebet er en ny fællesbetegnelse for fx røntgenstråler og senere udviklede teknikker, fx scannerteknikken, der kan tjene som diagnostiske redskaber, og som ikke kræver kirurgiske indgreb eller anden direkte tilgang til et legemligt område. Hvad skulle man nu vælge i stedet for 'imaging'? Skulle man sige 'diagnostisk billedskabelse' (DBS), 'diagnostisk billedteknik', 'indirekte billedteknik' (IBT), 'visualiseret strukturel og topografisk anatomi' eller 'biogram'/'biogrammere'? Opfindsomheden var stor. Det endte med, at en betænkning skrevet af fagfolk inden for området anviste betegnelsen 'diagnostisk radiologi - medicinsk billeddiagnostik'. Sikkert en saglig løsning, men nogen stor aktionsradius har den ikke. Man er lige ved at foretrække 'imaging', med mindre man vil bekende sig til den snævert anti-angloamerikanske purisme. For det er svært at se den pædagogiske fordel ved de andre løsningsforslag. Her lykkedes det ikke rigtig.

Det sker også, at et fagudtryk har en brugbar og enkel dansk oversættelsesmulighed, som blot ikke bliver udnyttet. Om langsom hjerneaktivitet brugtes ofte udtrykket 'slow cerebrated', men det blev påvist, at det i almindelighed vil kunne gengives med ordet 'sløv'. Men man måtte, interessant nok, argumentere intenst for det. Og Ugeskriftets sprogpolitik er i hænderne på medarbejdere med en næsten nordatlantisk energi.

Forbruget af svære fremmedord kan ofte begrænses, hvis man blot med omtanke ser, hvad sproget i forvejen rummer af muligheder, hævdes det i Ugeskriftet. 'Intrinsic' og 'extrinsic' bruges i forbindelse med den faktor, der beforder B12-vitamin-absorptionen, men meget få vil forbinde noget med disse ord, ligesom man ramler ind i ortografiske problemer. Skal det hedde 'intrinsikke' eller 'intrinsicce'? Men man kan styre uden om problemerne ved at bruge de mere kendte fremmedord 'intern' og 'ekstern', hvis man ikke kan lade sig nøje med 'indre' og 'ydre'. Noget informationstab er der ikke tale om, og Ugeskriftet anbefaler de hjemlige løsninger.

Jargondannelsen 'hospitaliseret' kan på samme måde gå ud til fordel for 'hospitalsindlagt' eller 'indlagt', og for engelsk 'stroke' har vi det brugbare og gennemskuelige 'slagtilfælde'. 'Reblødning' foreslås erstattet af 'ny blødning'; den første dannelse sætter sig mellem to stole.

6.2.3 Oversættelselån

Det hyppigste modspil til direkte import af engelske lån er i Ugeskriftets spalter oversættelselån. Sprogrøgttere er gennemgående gladere for oversættelselån end for direkte vidnesbyrd om fremmed påvirkning. Orddannelsestypen har også oplagte pædagogiske kvaliteter, eftersom man kombinerer sig frem med i forvejen eksisterende stof. Hvorfor ikke skrive 'helkropstæller' i stedet for 'whole body counter'?

Men konstruktionen kan være vanskelig; ofte må der vælges mellem flere udtryk i målsproget. Da 'heart-burn' skulle omsættes, overvejede man betegnelserne 'sur brystknugen' og 'sure bryst smerter', idet hverken første eller sidste led kunne tildeles den mest nærliggende danske oversættelse. En kollega kom til undsætning med udtrykket 'brystbrand' – som parallel til 'halsbrand'. Men flere forslag måtte overvejes.

Almindeligvis må forskellige muligheder stilles op til sammenligning. 'Preload' og 'afterload' er gode betegnelser inden for klinisk kardiologi, men ikke egnede til videre formidling. 'Indløbsbyrde' og 'udløbsbyrde' vurderes som for tunge, 'før-last' og 'efter-last' virker konstruerede, 'før-lod' og 'efter-lod' er tæt på forlægget, men spås ikke større muligheder. Mon ikke 'preload' og 'afterload' holder skansen?

Der kan også være det problem, at et dansk erstatningsord kan virke stilistisk forkert. En 'second look' operation af cancerpatienter kan dårlig kaldes en 'genkik-operation'; derfor foreslås i stedet 'eftersynsindgreb', 'eftersynsoperation' eller 'inspektionsindgreb'. 'Stykkevis nekrose' afvises, også af stilistiske grunde, til erstatning af 'piecemeal nekrose'. 'Evoked potentials' kunne måske gengives som 'fremmanede potentialer', men «har for megen duft af sejdkogning». Det kræver musikalitet at søsætte egnede oversættelselån.

'Paper-money skin' er betegnelsen for hudens særlige karakter ved kronisk leverinsufficiens – og det er slået an i lægekredse. Det har vel det for sig, at ordets rent bogstavelige basis ikke er så påtrængende, som i Ugeskriftets afløserforslag: 'hud som seddelpapir' eller 'pengeseddel-hud'.

Undladelsessynder foreligger der, når et etableret oversættelseslån ikke tages i anvendelse, når der i stedet for 'højrisiko- og lavrisikogrupper' tales om 'high-risk' og 'low-risk'-grupper. Den slags går ikke upåttalt hen i Ugeskriftet.

6.2.4. Andre strategier

Et engelsk ord foreslås undertiden tilpasset etablerede mønstre for klassiske fremmedord i dansk. Det kan være svært at bøje (og udtale) et ord som 'compliance' (ordinationsoverholdelse), og derfor foreslås ordet erstattet af 'komplians' som navneord, hvortil der kan dannes adjektivformer som 'kompliant, kompliante'. 'Neglect' oversættes heller ikke, men omsættes ortografisk til 'neglekt', som modstykke til de tungere dannelser 'symptomefterladenhed' og 'symptomforsømmelse'.

I Ugeskriftets spalter er begejstringen for den norrøne kultur og det islandske sprog mærkbar i mange af de sprognoter, der som formål har at skærpe den generelle opmærksomhed, og jeg skulle tage fejl, om ikke færingers og islændinges konstruktive virke som ordmagere har påvirket den internationalt orienterede redaktør, så han ikke, som de fleste af sine kolleger, har lænet sig tilbage og overladt det danske sprog til markedsmekanismernes junglelove.

7. Nordisk samarbejde på ny baggrund

Sonderingerne i afsnit 6 kan pege i retning af, at vi måske for alvor skal til at lære noget af hinanden, og at fremtidens sprogpoltiske debatter i Norden vil få nye perspektiver. Det bliver mere og mere tydeligt, at nordisk sprogsamarbejde ikke står og falder med bevidstheden om et historisk fællesskab.

Anvendt litteratur:

- Jacobsen, Henrik Galberg: *Sprogrøgt i Danmark i 1930'erne og 1940'erne*. Dansk Sprognævnets skrifter 6. 1973.
- Jespersen, Otto: *Sprogrøgt* (1902). I *Tanker og Studier*, Gyldendal 1932.
- Lund, Jørn: *Sprogmanden*. I *H. C. Ørsted*, red. af F. J. Billeskov Jansen, Egil Snorrason og Chr. Lauritz-Jensen. 1988.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W.: *Orðagerð á heimligum stöði. Sprog i Norden 1985*.
- Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie I-IV*. 1944-1968.
- Sprogvild, Per (= Ernst Møller): *Dansk Sprogavl. Tanker og Fantasier*. 1901.
- Ugeskrift for læger*, 1982-1990. Den almindelige danske lægeforening.
- Venås, Kjell: *Ordlaging på heimleg grunn. Sprog i Norden 1985*.
- Venås, Kjell: *Tankar om det språksosiologiske klimaet i Norden. Sprog i Norden 1986*.